

ב-1967 קבעה ממשלת ישראל שהר הבית/חרם א-שריף יישאר בניהולו של הוואקף הירדני וימשיך לתפקד כאתר פולחן מוסלמי בלעדי. עוד לפני סיום המלחמה ישראל הרסה את שכונת המוגרבים העתיקה שעמדה למרגלות הכותל המערבי, ויצרה את רחבת הכותל שמשמשת כאתר הפולחן המרכזי של יהודים בישראל.

במשך עשרות שנים חלוקה זו של אתרי הפולחן נהנתה מקונצנזוס כמעט מלא בקרב הציבור היהודי. בקרב הציבור הדתי למשל שרר כמעט קונצנזוס שדווקא מפאת קדושתו של הר הבית אין להיכנס אליו. קבוצות כגון נאמני הר הבית, לימים תנועות המקדש, שדרשו לבנות מחדש את בית המקדש נתפסו כקיצוניות ומסוכנות ולא זכו לאהדה ציבורית משמעותית.

כיום מצב הדברים שונה מאד, ובמיוחד בעשר השנים האחרונות סוגית הר הבית/חרם א-שריף מופיעה לעתים תכופות בשיח הישראלי הציבורי תוך ערעור על הסטטוס קוו שבו הר הבית/חרם א-שריף הוא אתר פולחן מוסלמי בלעדי ואילו אתר הפולחן היהודי הוא בכותל המערבי (ראו עוד להלן). תנועות המקדש התעצמו מאד והסטטוס קוו בהר הבית נשחק באופן עקבי עד שכיום הוא מופר באופן גלוי. מצב דברים זה הוא תוצאה של סיוע גובר לתנועות המקדש מצד רשויות המדינה ובפרט בפעולות של משטרת ישראל, כזרוע המבצעת בשטח. המשטרה פועלת בתיאום עם תנועות המקדש, מצרה את צעדיו של הוואקף בהר הבית/חרם א-שריף, פוגעת בחופש הפולחן של מוסלמים ופועלת באופן שפעם אחר פעם הופך את המקום הקדוש לזירה של התנגשויות אלימות.

i. מהו הסטטוס קוו בהר הבית?

בתמצית הסטטוס קוו קובע את מתחם ההר כאתר פולחן למוסלמים וכאתר ביקור בלבד לדתות אחרות, לרבות ליהודים.

בשנת 2015 אף הכריז ראש הממשלה נתניהו שממשלת ישראל תמשיך לכבד ולאכוף את האיסור על תפילת יהודים בהר: "ישראל תמשיך לאכוף את המדיניות הוותיקה שלה - מוסלמים יתפללו בהר הבית, לא-מוסלמים יבקרו בהר הבית"¹ [הדגשות שלנו]. על הצהרות אלו חזרו מאז ראשי הממשלה נפתלי בנט ויאיר לפיד וכן השר היוצא לביטחון פנים עומר בר-לב. לעומתם, שרי בטחון הפנים שקדמו לבר-לב (למשל גלעד ארדן) אמרו במפורש שהם מתנגדים לסטטוס קוו "אך נאלצים לקיים אותו"².

מהגדרה זו של הסטטוס קוו אמור גם להיות ברור שמאחר שמדובר באתר פולחן, קיימת עדיפות ברורה של זכויות הפולחן בו (זכותם של המוסלמים), על פני זכויות הביקור בו (זכותם של בני דתות אחרות). בפרט לא ייתכן כי בשם האחרונה יפגעו בראשונה.

שורשיו של מושג הסטטוס קוו בנוגע למקומות הקדושים בירושלים הם מתקופת השלטון העות'מאני. בשיח הישראלי סביב הר הבית/חרם א-שריף המושג מתייחס בעיקר להסדרים בין ישראל וירדן בנוגע למקום הקדוש. הסדרים אלו היוו את הבסיס לניהול ההר מאז 1967 בצורה מתואמת בין משטרת ישראל שבידיה מסורה האחריות הביטחונית על המקום, והוואקף הירדני שסמכויות הניהול השוטף בידיה. בהסכם השלום בין ישראל וירדן שנחתם בשנת 1994 הסדרים אלו

¹ איתמר אייכנר "נתניהו אישר רשמית בעקבות הבנות עם ירדן: רק מוסלמים יתפללו בהר הבית", ואינט 25 באוקטובר 2015

² "גלעד ארדן: הסטטוס קוו כיום בהר הבית מקפח את העם היהודי", ערוץ הכנסת 7 בנובמבר 2016

באים לידי ביטוי בהכרה ישראלית ב"תפקידה המיוחד הקיים של הממלכה ההאשמית של ירדן במקומות קדושים מוסלמים בירושלים"³.

בשיח הישראלי הכללי משמעות הסטטוס קוו נתפסת בעיקר כאיסור על תפילת יהודים בהר, אף אם תוך כדי שמירת זכותם לבקר בו. אולם הסדרי הסטטוס קוו מורכבים יותר והם נוגעים לסמכויות הניהול של הוואקף בהר, לזמנים בהם מותר למתפללים ולמבקרים להיכנס אליו, ולאתרים בתוכו שבהם הם מורשים לבקר או להתפלל. פרטי הסטטוס קוו מעולם לא על הכתב ואין הסכמה בין ישראל לירדן באשר לתוכנם המדויק. כך, לכל צד יש טענות בדבר הפרות של הסטטוס קוו בידי הצד האחר. יתר על כן, אין כיום מנגנון יעיל של לומר נכונות להידברות בין ישראל, ירדן והרשות הפלסטינית על מנת לבחון טענות להפרת הסטטוס קוו ולהגיע להסכמות לגביהן.

ii. הפרות הסטטוס קוו

טענות ישראליות להפרות מצידם של מוסלמים בהר נוגעות לפתיחה של מסגדים חדשים, פגיעה בעתיקות, הסתה בדרשות, והנפה של כרזות לאומניות או דגלים פלסטינים.

הטענות הפלסטיניות נוגעות לפגיעה בסמכויות הוואקף והתנכלות לאנשיו ובייחוד לקיומן ההולך וגובר של תפילות יהודים בהר ומניעת כניסה (ותפילה) של מוסלמים להר.

מזה מספר שנים שמטרת ישראל מאפשרת מידי יום ביומו תפילה קבוצתית 'שקטה' של יהודים בהר. הדבר גם נחשף במספר כתבות טלוויזיה במהלך כהונתה של ממשלת בנט-לפיד וכך הפך לעובדה הידועה לכל⁴. למרות שבנט ולפיד חזרו והצהירו על מחויבותם לסטטוס קוו, הממשלה בראשותם לא הורתה למשטרה לחדול מהפרה בוטה זו של הסטטוס קוו.

בשלהי כהונתה של ממשלת בנט-לפיד החלו קציני משטרה בכירים להתבטא בגלוי בדבר שיתוף הפעולה ההדוק שלהם עם תנועות המקדש ובפרט עם צוות של תנועות אלו המתקרא "מנהלת הר הבית"⁵. בניגוד למשתמע מהמילה "מנהלת" מדובר בהתארגנות פרטית של פעילי מקדש שאין לה כל מעמד רשמי. בעוד המשטרה מציגה את התיאום עם פעילים אלו כחלק מהשמירה על הסדר בהר הרי שמדובר בפעילים שמטרתם היא ביטול הסטטוס קוו ולפחות חלק מהם הכריזו בהזדמנויות שונות על רצונם להרוס את המסגדים בהר.

מאז ספטמבר 2022 גם מוצבים בעמדת המשטרה שבכניסה למעלה המוגרבים שלטים גדולים של תנועות המקדש. שלטים אלו "מברכים את הבאים להתפלל בהר הבית" ומצהירים על כניסת יהודים למקום הקדוש כמעשה של פולחן דתי⁶.

במקביל לקיומן של תפילות יהודים בהר, המשטרה גם מטילה לא אחת הגבלות על כניסת מוסלמים אל ההר בשל ביקורי יהודים. למשל בחגי תשרי תשע"ג (2022) מנעה המשטרה ממוסלמים מתחת לגיל 50 להיכנס אל ההר בשעות שבהן יהודים ביקרו בו. הגבלות כאלו לא רק מפרות את הסטטוס קוו המחייב חופש גישה וחופש פולחן למוסלמים בהר, אלא הן גם מבטאות מדיניות שלפיה כניסת יהודים להר מצדיקה את הגבלתם של מוסלמים וממחישות כיצד הנוכחות היהודית הגוברת בהר מביאה בד בבד לפגיעה בזכויות של מוסלמים בו. הגבלות אלו גם משרתות את מימושה של אחת המטרות המוצהרות של תנועות המקדש והיא להביא למצב שבו ההר מחולק בין זמנים בהם הוא פתוח לכניסת מוסלמים וזמנים בהם הוא פתוח לכניסת יהודים.

iii. מטרתן של תנועות המקדש – הגלויה והמוסווית

הדרישה המיידית של תנועות המקדש היא למסד תפילת יהודים בהר הבית/חרם א-שריף. לדבריהן "לא יתכן שהמקום היחיד בעולם שבו נאסר על יהודים להתפלל הוא דווקא המקום הכי קדוש

³ חוזה השלום בין מדינת ישראל לבין הממלכה הירדנית ההאשמית, אתר הכנסת, 24 באוקטובר 1994

⁴ יאיר שרקי "מתחת לרדאר - היהודים שלומדים תורה ומקיימים מניין בהר הבית", חדשות ערוץ 12 18 ביולי 2021

⁵ ג'וש בריינר "על רקע ההסלמה בגדה, בלשכת לפיד מנסים לתאם פגישה עם מלך ירדן", הארץ 18 בספטמבר 2022

⁶ יעל פרידסון "השלט האוסר על עליית יהודים להר הבית הוסר, ובמקומו הוצבו שלטים המעודדים תפילה", הארץ 11 בדצמבר

ליהודים". הדרישה לתפילת יהודים בהר מוצגת כעניין של חופש פולחן וזכות אדם בסיסית שאין שום הצדקה למניעתה במדינה דמוקרטית.

טיעון נוסף של תנועות המקדש נוגע למה שהן מכנות ריבונות בהר, קרי שמדינת ישראל תכתוב את המותר והאסור בהר, תסלק את הוואקף הירדני מההר או למצער תכפיף אותו לסמכות הרשויות הישראליות הרלבנטיות ותמנע כל ביטוי של לאומיות ולאומנות פלסטינית.

כפי שהוסבר לעיל דרישות אלו מנוגדות להתחייבויות מפורשות של כל ממשלות ישראל – ובפרט של ממשלות נתניהו – לשמירה על הסטטוס קוו. הן מנוגדות גם להסכם השלום שישראל חתמה עם ירדן. מעבר לכך, הן גם מציגות מצג ציני כאילו מדובר בסוגיה דתית פנים ישראלית המנותקת משאלת הסכסוך הישראלי-פלסטיני בכללותו ובפרט ממעמדה העתידי של ירושלים וממהלכי ההתנחלות המתרחשים מסביב להר הבית ולעיר העתיקה תוך דחיקה גוברת של האוכלוסייה הפלסטינית.

יתר על כן בשיחות, התכנסויות וטקסטים אשר אינם פונים אל הקהל הרחב פעילי המקדש המובילים מכריזים באופן עקבי שמטרתם האמיתית היא הריסת כיפת הסלע, סילוק המוסלמים מההר ובניית בית המקדש. מוסלמים מכונים בידי פעילי מקדש כאויבים וכ"שועלים" (בהשאלה מסיפור על רבי עקיבא שראה שועלים בהר הבית החרב) שיש לסלק מההר; הם מסבירים שהביקורים בהר הם חלק ממערכה **לכיבוש המקום הקדוש ו"הורשת הגויים"** ממנו; כיפת הסלע מכונה כ"שיקוף" שאותו יש להסיר. פעילי מקדש מסבירים שבית המקדש לא "ירד משמים" ובנייתו היא משימה שאפשר וצריך לממש "בימינו".

פעילי המקדש גם קושרים בין תפילת יהודים בהר למימוש המטרות מרחיקות הלכת שלהם. לטענתם, תפילת יהודים בהר היא שלב בתהליך ההתעצמות שלהן. לדבריהם מייסוד תפילת יהודים בהר יגדל כוח המשיכה של המקום וכך יגיעו אליו כמויות גדולות והולכות של יהודים. דבר זה יגביר את כוחן של תנועות המקדש ויאפשר להן לדחוף את הממשלה לפעול למימוש יתר המטרות שלהן.

iv. הגידול במספר היהודים המגיעים להר הבית/חרם א-שריף, מטרותיו והשלכותיו

מספרי היהודים המבקרים בהר הבית/חרם א-שריף גדלים בהתמדה מכ-5,000 ביקורים של יהודים בשנת 2009 לכמעט 48,000 בשנה שחלפה. תנועות המקדש מייחסות חשיבות רבה לעניין זה לא רק משום שהוא מעיד על העניין היהודי הגובר בסוגיית הר הבית, אלא גם משום שהדבר מאפשר להם לאתגר את ההגבלות המוטלות על פולחן יהודי ומחזק את הדרישה לביטולן. יחד עם זאת, רוב רובם של המבקרים הם מקרב הציבור הדתי-לאומי. גם כיום חרדים וחילוניים ממעטים לפקוד את ההר. פעילי מקדש מנצלים את הגידול במספר המבקרים היהודים גם כדי לפרוץ עוד את ההגבלות ההולכות ונחלשות של המשטרה עליהם בשל עומס המבקרים: הנפה מתריסה של דגלי ישראל, השתטחויות אפיים ארצה, כתפילה, ועוד פעולות נגד השוטרים. אלו הם חזיון שכיח בימי חג בהם מספר המבקרים היהודים גדול יחסית.

עם זאת, גם אם מדובר בגידול ניכר בהשוואה לעבר, הרי שגם היום הר הבית/חרם א-שריף אינו מהווה מוקד משיכה לציבור היהודי הרחב. בהשוואה לאלפי יהודים המגיעים להתפלל בכותל המערבי מידי יום מספר היהודים המגיעים להר בימי חול הוא כ-100 מבקרים ביום.

התקשורת הישראלית מדווחת לעתים על הגידול במספר היהודים המגיעים להר ונוטה להציגו כמושא של המחאות המוסלמיות בהר. בציבור המוסלמי אכן חווים את הגידול במספר המבקרים היהודים כאיום, שהרי הם מודעים לכך שרבים מהמבקרים היהודים מגיעים תוך דרישה לבעלות יהודית על המקום ובשאיפה להצר את רגלי המוסלמים ואף להרוס את המסגדים הקיימים בהר.

אלא שהתמקדות של התקשורת הישראלית בביקורי יהודים מתעלמת הן מקיומן של תפילות יהודים המפרות את הסטטוס קוו והן מהדרכים השונות שבהן המשטרה פוגעת בוואקף הירדני ובחופש הגישה והפולחן של מוסלמים בהר. אלו, ולא דווקא ביקורי יהודים בפני עצמם, הם הגורמים הישירים לאירועים של הסלמה. עימותים בהר פורצים כאשר פלסטינים מנסים למנוע

פולחן יהודי או כאשר המשטרה כופה הגבלות על תפילת מוסלמים בהר או כניסתם אליו. כך למשל העימותים שפרצו בפסח תשע"ב (אפריל 2022) כשהמשטרה פיזרה בכוח מוסלמים אשר התבצרו בהר בעקבות הודעתם של פעילי מקדש על הכוונה להקריב קרבן. דוגמא אחרת היא ההחלטה הישראלית להציב מגנומטרים בכניסות להר הבית/חרם א-שריף בעקבות הריגתם של שני שוטרים ישראלים מה שהביא למחאה עממית רחבה במזרח ירושלים ומשבר שנפתר רק אחרי שהממשלה הורתה על הסרת המגנומטרים.

יש חשיבות לשנות את הרושם המוטעה בציבור היהודי שאינו מבין עד כמה תפילות יהודים מחד ופגיעה בחופש הגישה והפולחן של מוסלמים מאידך הן מה שפעם אחר פעם מביאות להסלמה בהר.

v. מעמדו של הוואקף הירדני

כפי שהוסבר לעיל במשך עשרות שנים ישראל כיבדה את מעמדו של הוואקף הירדני בהר ואת חלוקת הסמכויות בינו לבין המשטרה, שהציבו את הוואקף כגורם אשר אינו מנהל את ההר באופן עצמאי מהרשויות האזרחיות הישראליות.

כוחו ומעמדו של הוואקף אפשרו לו אמנם לאתגר את ישראל בסוגיות מסוימות ולעתים אף ניתן לטעון כי השתמש בכוחו לרעה, למשל כשאירעה פגיעה נרחבת בעתיקות לצורך חפירת מסגד אלמרוואני בהר.

אולם הוואקף הירדני הוא גורם אשר מעוניין ביציבות ושמירה על הסדר במקום הקדוש. ולכן דווקא כגוף בעל סמכויות הוואקף יכול היה לשמש כבר-שיח עם הרשויות הישראליות לצורך פתרון חילוקי דעות ונטרול משברים לפני שהם מסלימים.

אלא שהסמכויות וחופש הפעולה היחסי של הוואקף בהר הבית/חרם א-שריף הוא לצנינים בעיני תנועות המקדש וגורמי ימין לאומניים. מזה מספר שנים שבלחצם של גורמים אלו הממשלה והמשטרה מתייחסות לוואקף לא כאל שותף לניהול תקין של ההר אלא כאל יריב אשר צריך להחליש ולהכתיב לו את הרצון הישראלי.

בשנים האחרונות המשטרה מרבה לעצור עובדי וואקף ואף להרחיק אותם מההר לתקופות ממושכות. המשטרה גם החלה למנוע מהוואקף מלבצע עבודות תחזוקה שונות (למשל תיקוני חשמל) אשר הן חלק מהניהול האזרחי השותף של המקום ושבעבר הוא היה מבצע כעניין שבשגרה. התנכלות שיטתית זו ביחד עם ההתעלמות של המשטרה מדרישות הוואקף למנוע תפילת יהודים בהר הביאו לערעור מעמדו בעיני הציבור במזרח ירושלים. מאחר שבעקבות פעולותיה של ישראל הוואקף נתפס במזרח ירושלים כגורם חלש אשר אינו מצליח להגן על זכויות המוסלמים במקום הקדוש נפגעת גם היכולת שלו להשפיע על הציבור הפלסטיני ולרסן מחאות שונות שמתעוררות בתקופות משבר.

כתוצאה מהחלשת מעמדו של הוואקף. אובדת לישראל האפשרות לפוגג מתיחויות בהר דרך הידברות עימו וכך שימוש משטרתי בכוח משטרתי הכרוך בעימותים אלימים הופך לברירת מחדל בזמני מתיחות.

תמיכת חברי כנסת בתנועות המקדש

לצד הסיוע של המשטרה והממשלה, גם חברי כנסת פועלים ביחד עם תנועות המקדש לשחיקת הסטטוס קוו. לצד ביקורים מתוקשרים בהר והצהרות שלהם נגד הסטטוס קוו, חברות כנסת רתמו וועדות שעמדו בראשן לטובת שתי מטרות אסטרטגיות של תנועות המקדש: הגדלת מספר היהודים המבקרים בהר והטלת הגבלות על מוסלמים.

בשנים 2013-2014 עת עמדה בראש וועדת הפנים של הכנסת קיימה ח"כ מירי רגב (ליכוד) מספר רב של דיונים שבמוקד שלהם עמדו פעולות המשטרה בהר הבית/חרם א-שריף. בדיונים אלו שבמשך כשנה וחצי התקיימו מידי חודש ובתיאום עם פעילי המקדש, ח"כ רגב ביחד עם חברי כנסת נוספים

מהימין הפעילו לחצים רבים על המשטרה לנקוט יד קשה נגד מחאה מוסלמית בהר⁷. לדיונים החוזרים ונשנים בוועדת הפנים של הכנסת היה תפקיד חשוב לא רק במשיכת תשומת לב ציבורית אוהדת אל תנועות המקדש אלא גם בשינוי מדיניות המשטרה שהחלה להטיל הגבלות קולקטיביות על כניסת מתפללים מוסלמים להר. הגבלות אלו חוללו משבר חסר תקדים בהר הבית/חראם א-שריף והביאו להתפרצויות אלימות ממושכות בירושלים.

בכנסת הקודמת היתה זו חברת הכנסת מירב בן ארי (יש עתיד) שכיו"ר הוועדה לביטחון פנים קיימה דיונים בתיאום עם ארגון בידינו – למען הר הבית בנושא "ההגבלות כלפי יהודים בהר הבית"⁸. ח"כ שרן השכל (תקווה חדשה) שהיתה יו"ר וועדת החינוך של הכנסת פעלה אף היא בתיאום עם ארגון בידינו וכינסה את הוועדה לדון בהכנסת נושא הר הבית ובית המקדש לבחינות הבגרות ולכלול את הר הבית כאתר שחובה לבקר בו במסגרת טיולי בתי הספר⁹. לעומת פעילות אסטרטגית זו של חברי כנסת מימין ניכרה מעט מאד מעורבות של חברי כנסת אחרים במאמץ להגן על הסטטוס קוו ולבלום את תנועות המקדש. בפרט, פרט לחברי הכנסת הערביים, חברי כנסת שמתנגדים לתנועות המקדש כמעט ולא השתתפו בדיוני הוועדות שהוזכרו לעיל ובעצם הותירו את הזירה פנויה לתומכי תנועות המקדש.

⁷ "ח"כ מירי רגב, יו"ר וועדת הפנים: 'יש לדאוג שכל מי שרוצה להתפלל בהר הבית יוכל לעשות זאת'", חדשות וועדת הפנים

והגנת הסביבה של הכנסת, 13 באוגוסט 2014

⁸ דף הפייסבוק של "בידינו – למען הר הבית", 27 בדצמבר 2021

⁹ עטרה גרמן "ועדת החינוך של הכנסת: יש להכניס לאתרי החובה את הר הבית", מקור ראשון 16 בנובמבר 2021